

Vapaan sivistystyön praktisen teorian kehittymisestä

*Alanen, Aulis, 1981. Vapaan sivistystyön praktisen teorian kehittymisestä. Aikuis-
kasvatus 1,2, 54—59. — Praktinen teoria tarkoittaa tässä vapaan sivistystyön päämää-
rää, mahdollisuutta ja keinoja koskevista käsityksistä koostuvaa käsiterakennelmaa,
joka yhdistelee ei-tieteellisiin aineksiin — perinteeseen, kokemustiedolle perustuviin
yleistyksiin, arkifilosofiaan — tieteellistä tietoa. Aikuiskasvattajan kasvatustietoisuu-
den kautta praktinen teoria ohjaa käytännön sivistystyötä. Tieteellinen tutkimus vai-
kuttaa siten joka tapauksessa sivistyskäytännön käsitteenmuodostukseen mutta kirjoit-
tajan käsityksen mukaan aikuiskasvatustieteen tulisi pitääkin perimmäisenä tehtävä-
nään käytännön sivistystyön edistämistä. Valtionhallinnon ja sivistyskäytännön käsit-
teenmuodostusta on vaikea erottaa toisistaan; lähinnä on kyseessä aspektiero. — Ar-
tikkeliki käsittelee samaa teemaa kuin Ilkka Tervosen aikaisempi kirjoitus (Aikuiskasva-
tus 1,1, 26—28), jota tekijä kritikoi.*

Kun aikuiskasvatus määritellään aikuisten jatkuvaa kasvua ja oppimista edistäväksi toiminnaksi, sitä harjoittavat välittömän toteutuksen tasolla aikuisopintoja järjestävät organisaatiot, joilla on omat pää- ja sivutoimiset työntekijänsä (käytän niistä lyhyden vuoksi nimitystä sivistyskäytäntö). Lähinnä välillisesti, aikuiskasvatustieteiden kautta vaikuttaen, tähän edistävään toimintaan osallistuvat myös valtion aikuiskasvatushallinto ja aikuiskasvatuksen tieteellinen tutkimus. Kullakin kolmella on omat eriytyneet tehtävänsä, toimintajärjestelmänsä ja kehysinstituutionsa. Aikuiskasvatuksen tutkimus liittyy tiedeyhteisöön ja on osa tieteenharjoitusta, alan hallinto taas on osa valtionhallinnon kokonaisuutta. Aikuisopintoja järjestävät organisaatiot puolestaan edustavat hyvin monenlaisia taustayhteisöjä, joiden toiminnassa aikuiskasvatus usein on vain yksi osa-alue.

Vaikka toiminnan perimmäisenä kohteena on sama yhteiskunnallinen käytäntö, tehtävien ja taustayhteisöjen erilaisuus aiheuttaa pysyvää perusjännitettä niin tutkimuksen suhteessa hallintoon ja sivistyskäytäntöön kuin kahden jälkimmäisen keskinäisissä suhteissa. Jännityksen kulloinenkin laatu ja määrä riippuu mm. poliittisesta järjestelmästä, tieteenkäsitteistä ja aikuiskasvatuksen itseymmärryksestä, tehtävänäkemyksestä, muuttuvissa historiallisissa olosuhteissa.

Maailma maailmoja vastaan?

Miten sivistyskäytännön, valtionhallinnon ja tutkimuksen erilaiset tehtävät ja tarkastelutavat heijastuvat aikuiskasvatusta ja sen kehittämistä jäsentävässä käsitteenmuodostuksessa? Tätä ongelmaa on hyvin vähän pohdittu niin meillä kuin muuallakin. Ilkka Tervonen on siten "Aikuiskasvatuksen" ensimmäisessä numerossa ottanut esille tuoreen ja mielenkiintoisten kysymyksenasettelun lähtiessään analysoimaan aikuiskasvatuskeskustelua "kolmen semantiikan" kehikon avulla¹. Tervosen oma kehittäminen antaa kuitenkin aihetta vahvaankin kritiikkiin. Hänen analyysikehikkonsa on kovin abstraktinen ja kolmen semanttisen maailman jyrkkä erottaminen toisistaan jää heikosti perustelluksi. Tältä pohjalta ei aikuiskasvatuksemme lähihistorian jaottelu kolmeen kehitysvaiheeseen, enempää kuin viimeaikaisen keskustelun diagnoosikaan, oikein osu kohdalleen.

En kritikoi tässä järjestelmällisesti Tervosen esitystä vaan hahmotan sen rinnalle toisenlaisia, lähemmäs konkreettista todellisuutta pyrkivää kuvaa valtionhallinnon ja tutkimuksen suhteesta sivistyskäytännön käsitteenmuodostukseen. Keskitän tarkasteluni vapaaseen sivistystyöhön, johon teemasta käyty keskustelunkin on pääasiallisesti kohdistunut.

Lähden perusväittäämästä, että vapaan sivistystyön päämäärää ja tehtäviä, toimintaperiaatteita, rakenteita ja työskentelymuotoja kuvaava runkokäsitteistö edustaa **yhteisten merkitysten kenttää** niin toteuttavissa organisaatioissa ja alan valtionhallinnossa toimiville kuin aikuiskasvatuksen tutkijoillekin. Tämä ei tarkoita että merkityksistä ja esimerkiksi niiden arvosta vallitsi yksimielisyys; kysymys on yhteisestä referenssijärjestelmästä johon yksittäiset käsitteet sijoittuvat. Tutkimukselle tämä käsitteistö on toisaalta tutkimuskohteeseen liittyvä lähtökohta mutta toisaalta tutkimus myös vaikuttaa yhteisten merkitysten jatkuvaan muuttumiseen niinkuin sivistyskäytäntö ja hallintokin.

Ammattikunta ja praktinen teoria

Kun puhutaan sivistystyön käytännöstä, on aikuisväestö potentiaalisena opiskelijajoukkona ja sivistysorganisaatiot työntekijöineen erotettava toisistaan. Aikuiskasvatuksen suunnittelu-, organisoimis- ja opetustehtävissä toimivat ovat erityinen ammattikunta, jonka työtä aina ohjaa jonkinlainen **kasvatustietoisuus**: käsitykset omasta tehtäväkentästä. Harva on vuonna 1943 ilmestyneessä vapaan sivistystyön teoriaa kehittävässä tutkielmassaan ilmaissut asian seuraavasti:

”On aivan ilmeistä, että vapaa kansansivistystyö on kehittynyt ja on edelleenkin kehittyvä sen mukaan, mitä sen harjoittajat siitä tietävät, miten he vapaan kansansivistystyön käsittävät, minkälainen kuva heillä siitä on.”²

Miten käytännön toiminta aikuiskasvattajan tietoisuudessa käsitteellistyy? Merkitysten muotoutuminen liittyy — kuten Tervonen sanoo — käytännön asettamiin tehtäviin, ongelmiin ja ajatuksiin ja merkitykset uudistuvat kun käytäntö uudistuu. Sivistyskäytäntö ei kuitenkaan uudistu ikäänkuin aikuiskasvattajien ulkopuolella mekaanisesti yhteiskunnan muutoksia noudatellen eikä työntekijäin tietoisuus muutu käytännön muuttumista passiivisesti seuraten.

Ensinnäkin sivistystyötä tekevien tietoisuuden kehittyminen ja käytännön muuttuminen tapahtuvat jatkuvassa vuorovaikutuksessa (esimerkiksi uusien ideoiden kokeilu). Toiseksi — ja tässä Tervosen kehittämään on jäänyt ratkaiseva aukko — työntekijäin kasvatustietoisuutta kehittää myös muu kuin sivistyskäytännöstä saatu informaatio, mm. eri tavoin välittyvä tieteellinen tieto.

Kasvatustieteessä on nimetty praktiseksi kasvatusteorioiksi sellaisia käytännön kasvatustoimintaa ohjaavia käsite- ja käytännön kokemukseen perustuvia yleistyksiä, eritasoisesta arkifilosofiasta ja edellisiin edistyvistä tieteellisistä aineksista³. Nimitän tässä **vapaan sivistystyön praktiseksi teoriaksi** niitä vastaavalla tavalla koostuneita käsite- ja käytännön kokemukseen perustuvia yleistyksiä, eritasoisesta arkifilosofiasta ja edellisiin edistyvistä tieteellisistä aineksista³. Nimitän tässä **vapaan sivistystyön praktiseksi teoriaksi** niitä vastaavalla tavalla koostuneita käsite- ja käytännön kokemukseen perustuvia yleistyksiä, eritasoisesta arkifilosofiasta ja edellisiin edistyvistä tieteellisistä aineksista³. Nimitän tässä **vapaan sivistystyön praktiseksi teoriaksi** niitä vastaavalla tavalla koostuneita käsite- ja käytännön kokemukseen perustuvia yleistyksiä, eritasoisesta arkifilosofiasta ja edellisiin edistyvistä tieteellisistä aineksista³.

Vapaan sivistystyön praktista teoriaa kehittävät ja merkityksiä uudistavat monenlaiset eettieteellisen henkisen työn muodot: valtakunnallisten keskusorganisaatioiden harjoittama tavoitteiden ja toimintamuotojen arviointi, suunnittelu ja ideointi, aikakausjulkaisuissa tapahtuva näkemysten ja kokemusten pohdinta, valtionhallinnon toimeenpanema kehittämistyö jne. Tätä kautta praktiseen teoriaan sulattuu ja välittyy myös tieteellistä tietoa. **Aikuiskasvattajien perus- ja lisäkoulutuksen** tehtävänä on sekä välittää tieteellistä tietoa praktisen teorian aineksiksi että parantaa aikuiskasvattajien valmiuksia tieteellisen tiedon jatkuvaan hankkimiseen ja omaksumiseen. Praktinen teoria **tieteellistyy** sitä mukaa kun toisaalta sivistyskäytännölle relevantti tieteellinen tieto kehittyy ja toisaalta aikuiskasvattajien andragogisen (ja muun teoreettisen) koulutuksen taso kohoaa.

Tutkimuksen suhde sivistyskäytäntöön

Miten tutkimus itse ymmärtääkin yhteiskunnallisen tehtävänsä, sen aikaansaannokset vaikuttavat sivistyskäytännön käsitteenmuodotukseen kahdella tavalla. Ensinnäkin tutkimuksella voi olla suora **käsitteellinen funktio**: se luo uusia käsitteitä, jäsentelytapoja, tulkintakaavioita käytännön ja sen ongelmien ymmärtämiseksi. Toiseksi tutkimustuloksia sovelletaan **menettelyohjeiksi** käytännön toiminnallisten ratkaisujen tekemiseen⁴. Soveltamisessa saadut kokemukset ja niiden tulkinta kehittävät edelleen praktista teoriaa.

Tieteen piirissä esiintyy erilaisia käsityksiä tutkimuksen suhteesta yhteiskunnalliseen käytäntöön. Yhdyn puolestani niihin käsityksiin, joiden mukaan kasvatustieteen tehtävänä on viime kädessä ”palvelta kasvattajan tietoisuuden ja (sen kautta) toiminnan kehitystä”⁵. Tämä näkemys ei suinkaan sulje pois sellaista usein perustutkimukseksi nimitettyä tutkimus-

ta, jonka tavoitteena on tieteellisen tiedon hankkiminen ja teorian kehittäminen pyrkimättä menettelyohjeiden tuottamiseen. Sikäli kuin tällaisella aikuisten kasvuun ja kasvatukseen kohdistuvalla tutkimuksella on tieteellistä arvoa, sillä on ajan mittaan ainakin potentiaalista arvoa myös sivistystyön käytännölle.

Tutkimuksen, joka pitää perimmäisenä tehtävänäään aikuiskasvatuksen edistämistä, ei myöskään tarvitse olla sosiaaliteknologiaa, joka ottaa päämäärät annettuina ja tyytyy hankkimaan tietoa keinoista. Silloin kun aikuiskasvatus pyrkii todellistamaan humanistisia arvoja, se tarvitsee avukseen nimenomaan yhteiskuntakriittistä tutkimusta, joka asettaa kysymyksenalaisiksi myös sivistyskäytännön omat ajattelutavat ja vakiintuneet merkitykset.

Tieteellisen tutkimuksen ja sivistyskäytännön yhteisenä pyrkimyksenä tulee olla kasvatustodellisuuden yhä syvempi ja totuudellisempi tiedostaminen. Tämän mukaan niiden käsitteenmuodostuksen perusero on **tiedostamisen ja käsitteellistämisen asteessa**. Kun tieteellinen teorianmuodostus etenee, syntyy tiedon välittymisen ongelmia. Näitä ongelmia edustavat esimerkiksi tapaukset, jolloin praktisen teorian kehittäjä, vaikkapa jokin komitea, irrottaa tieteen teoriarakenteista käsitteitä ja yrittää, ehkä hyvinkin epätarkasti ja mielivaltaisesti, soveltaa niitä suoraan sivistyskäytäntöön.

Tervonen ei näytä tarkoittavan pelkästään tämän tason ongelmia. Hänen mukaansa tieteen ja sivistyskäytännön erilainen sisäinen logiikka johtaa käsitteenmuodostuksen perustaviin laatueroihin. Eikö tästä ole seurauksena että tieteen teorianmuodostus edetessään irtautuu sivistyskäytännöstä jonnekin itsetarkoituksellisten abstraktioiden sokkeloihin?

Olipa vastaus mikä tahansa, en voi yhtyä käsitykseen että tieteen, hallinnon ja sivistyskäytännön erilaiset semantiikat olisivat ratkaisevasti sekoittaneet aikuiskasvatuksen kehittämistyöhön liittyvää käsitteenmuodostusta ja että erilaisten lähtökohtien unohtaminen olisi aiheuttanut suurimmat vaikeudet keskustelulle. Kari E. Nurmi on luonnehtinut kasvatustieteen käsitetutkimuksen nykyvaihetta seuraavasti:

”Kysymys on pikemmin kasvatuksen ilmiöiden jäsentämisestä luonnollisiksi osiksi kuin määriteltyjen käsitteiden välisten yhteyksien kuvaamisesta teoreettisilla lauseilla tai empiriaa koskevien hypoteesien johdattamisesta... Käsitteiden määrittelyssä pysytellään lähellä arkihavaintojen ja arkikielen tarkkuutta, niin että ne ovat käyttökel-

poisia kasvatusta koskevassa yhteiskunnallisessa keskustelussa.”

Luonnehdinta pätee erinomaisesti myös aikuiskasvatustutkimuksen tämänhetkiseen käsitteenmuodostukseen. Tästä on ollut se myönteinen seuraus, että vapaan sivistystyön praktinen teoria on voinut varsin vaivattomasti hyötyä siitä käsiteanalyysistä, jota on harjoitettu osana aikuiskasvatuksen tieteellisen teorian kehittämistä. Suomalaiset aikuiskasvatuksen tutkijat, esimerkiksi Harva ja Huuhka, ovat osallistuneet aktiivisesti myös sivistyskäytännön piirissä termeistä ja merkityksistä käytyyn keskusteluun eivätkä luultavasti ole havainneet jyrkkää laatueroa tieteellisen ja praktisen teorian välillä.

Valtionhallinnon suhde sivistyskäytäntöön

Suomessa itsenäisyyden aikana vallinneen liberaalidemokraattisen, moniarvoisuudelle perustavan ajattelutavan mukaan valtiollaan on vapaata sivistystyötä taloudellisesti tukiessaan myönnettävä sivistysorganisaatioille laaja itsemääräämisoikeus ja mm. vapaus toimia omassa ”henkisessä ilmapiirissä”. Valtiontuen jotkin ehdot, esimerkiksi vaatimukset yleisen sivistystarpeen tyydyttämisestä, kasvatuksellisten periaatteiden noudattamisesta ja ohjelmien sivistyksellisestä, oppimista edistävästä laadusta, rajoittavat sivistysorganisaatioiden itsemääräämisoikeutta. Näiden ehtojen tulkinta ei ole aiheuttanut valtionhallinnon ja sivistyskäytännön välille sellaista jatkuvaa linjariitaa, joka todistaisi erilaisen rakenteellisen tavoitteisuuden synnyttämistä merkityseroista. Sääntelyn ja itsesääntelyn välinen perusjännitys on toinen asia.

Miten valtionhallinnon oma logiikka ja ”sisäiset tarpeet” vaikuttavat sivistyskäytännön intentioista poikkeavaan käsitteenmuodostukseen, siitä Tervosen esitys antaa niukasti viitteitä. Valtionhallinnon sisäiset tarpeet ovat kylläkin synnyttäneet teknistä käsitteistöä ja erikoissanastoa, joka liittyy päätöksenteko- ja hallintomekanismeihin sekä suunnitteluun. Tämän kielenkäyttömuodon etäännyminen kansalaisten yleiskielestä on päivän puheenaihe. Nämä ongelmat eivät kuitenkaan ole olennaisia, kun kysytään pakottaako valtionhallinnon rakenneintentionaalisuus antamaan vapaan sivistystyön tehtäviä, toimintaperiaatteita, rakenteita, olemusta koskevalle käsitteistölle omat sivistyskäytännön praktisesta teoriasta poikkeavat merkityksensä.

Sen sijaan on ilmeistä, että tietyt valtionhallinnon **byrokraattiset periaatteet** vaikuttavat sen tapaan jäsentää aikuiskasvatuksen kenttää. Hallinnon tehokkuuden ja rationaalisuuden periaate vaatii, että rajankäynti aikuiskasvatuksen ja muiden valtioneuvon saavien sosiaalisten toimintajärjestelmien välillä on selväpiirteinen ja yksiselitteinen. Laskettavuuden periaate edellyttää, että säännökset takaavat mahdollisuuden ratkaista samanlaiset asiat samoin perustein. Molemmat johtavat kiinteiden ja selvien demarkaatiolinjojen vaatimuksiin käsittealan rajaamisessa ja toimintojen sisäisessä jäsentämisessä. Wilenius väittää, että kasvatustahallintoa ohjaa yhtenäisyyden periaate, joka vieroksuu poikkeamia yleisistä säännöistä⁷. Oletan etteivät nämä byrokraattien lainalaisuudet synnytä merkityksiä, jotka perusluonteisesti poikkeaisivat sivistyskäytännön semantiikasta, mutta niiden vaikutusta kannattaisi tutkia.

Marxilaisen yhteiskuntateorian pohjalta on lähdetty siitä, että valtiokoneisto tukee kapitalistisessa yhteiskunnassa **hallitsevan luokan pyrkimyksiä**, jolloin vapaan sivistystyön tehtävänä on valtionhallinnon intentioiden mukaan aikuisväestön ideologinen uusintaminen⁸. Vastakkain eivät tällöinkään kuitenkaan asetu valtionhallinnon abstraktinen, omalakinen rakennetentionaalisuus ja yhtenäisen sivistyskäytännön yhteiskuntakriittinen tehtävänäkemykset. Eri sivistysorganisaatioiden suhteet vallitsevaan järjestelmään poikkeavat suuresti toisistaan; jotkin niistä ovat olleet paavillisempia kuin paavi itse. Valtionhallinnon pyrkimykseen puolestaan vaikuttaa poliittisten voimasuhteiden muuttuminen.

Kun vapaan sivistystyön lainsäädäntö soveltamisnormeineen sisältää praktisen teorian runkokäsitteistöä huomattavan osan ja on sen siten legitimoitu, tämä osa käsitteistöä on määriteltävissä hallinnolliseksi⁹. Onkin kysyttävä, mikä suhde tässä mielessä hallinnollisella käsitteenmuodostuksella on sivistyskäytännön praktiseen teoriaan ja **missä oikeastaan kulkee hallinnon ja sivistyskäytännön käsitteenmuodostuksen raja**. Tulevatko merkityserot varsinaisesti esiin vasta toiminnassa?

Tyydyn tässä valottamaan suhteen ongelmallisuutta esittämällä pienen katsauksen siihen, miten vapaan sivistystyön tehtävänmäärittely on itsenäisyyden ajan kuluessa kehittynyt. Tervosen mainitsemassa keskustelussa on vedottu Castrénin tunnettuun määritelmään¹⁰ vapaan kansansivistystyön tehtävästä ikäänkuin sivistyskäytännön perinteisen itseymmär-

ryksen tiivistymänä. Sellaisena tätä määritelmää voinee pitääkin, vaikka se on otettu valtionhallinnon toimeksiannosta laaditusta mietinnöstä. Yleensäkin komiteatyön asema valtionhallinnon toimintana mutta samalla sen ja sivistyskäytännön yhteistyönä on mielenkiintoinen ja ongelmallinen.

Komiteat, jotka ovat valmistelleet merkittävimpiä lainuudistuksia, on yleensä perustettu sivistyskäytännön aloitteista, usein pitkäaikaisenkin painostuksen tuloksena. Keskeisenä tavoitteena on yleensä ollut valtion taloudellisen tuen parantaminen mutta samalla on tavallisesti pyritty myös vapaan sivistystyön tai jonkin sen lohkon tehtävien ja toimintamuotojen arvioimiseen ja uudistamiseen. Sivistyskäytännön edustajat ovat säännöllisesti olleet komiteoissa enemmistönä. Ennen komitean asettamista on sivistyskäytännön piirissä saatettu käydä laajaakin keskustelua uudistamistarpeista ja kehittämistavoitteista.

Merkille pantavaa on, että **pyrkimykset uudistaa tai säilyttää perinteistä tehtävänäkemyksiä eivät ole noudattaneet valtionhallinnon ja sivistyskäytännön välistä rajaa**. Tästä on suhtautuminen ammatillisiin ja tutkintopintoihin hyvä esimerkki.

Perusasetelma on kautta vuosikymmenten pysynyt jotakuinkin samana: jotkut sivistyskäytännön edustajat ovat esittäneet vaatimuksia tehtäväalan laajentamisesta ammatillisten ja kouluopintojen suuntaan ja näitä vaatimuksia ovat — mm. komiteoissa — vastustaneet sivistyskäytännön johtohenkilöt yhdessä valtionhallinnon edustajien kanssa. Vastakkain eivät siis ole olleet valtionhallinnon contra sivistyskäytännön intentiot vaan sivistyskäytännön perinteinen itseymmärrys ja sivistystyön omasta piiristä nousseet muospaineet.

Tähän Tervosen saattaisi huomauttaa, että aikaisemmin kehityksen sisäistä dynamiikkaa määräsikin sivistystyön käytäntö, nyt sen sijaan valtiovalta. Kuvaamani perusasetelma ei tähän mennessä ole kuitenkaan suuresti muuttunut. Kun aikuiskoulutuskomitean on katsottu edustavan jonkinlaista kehityksen käännettä, on syytä todeta ettei sekään halunnut olennaisesti muuttaa vapaan sivistystyön perinteistä tehtävänmäärittelyä eikä itsemääräämisoi-keutta. Komitea tosin ehdotti kansan- ja kansalaisopistoille uusia ammatillisten koulutuksen ja kouluopintojen täydentämisen tehtäviä, mutta molempien opistomuotojen kentältä on esitetty huomattavasti pitemmälle meneviä vaatimuksia varsinkin ammattiopintojen suuntaan.

Kokoava arvioni — jossa hyvinkin saattaa ilmetä aihetta tarkistamiseen — on tutkistelun tässä vaiheessa seuraava: valtion aikuiskasvatustahallinnon vapaan sivistystyön runkokäsitteistölle antamat merkitykset eivät millään rakenteellisella välttämättömyydellä poikkea olennaisesti sivistyskäytännön itseymmärryksestä. Merkitysten muodostumisessa on mm. säätelyn ja itsesäätelyn jännitykseen liittyviä aspektieroja. Tämän asiointilan edellytyksenä on kuitenkin että ao. virkamiehet hallitsevat tietoisuudessaan vapaan sivistystyön praktisen teorian ja että hallinto ja kenttä toimivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.

Lähihistorian kehitysvaiheista

Aikuiskasvatuksen kehityksessä tapahtui pariikymmentä vuotta sitten niin selvä käänne, että 60-luvulle uskaltaa jo nyt pystyttää kaksi historiallista vaihetta erottavan merkkipaalan. Tehtäväkentän laajentumisen lisäksi toiminnan institutionaalistuminen, ammatillistuminen ja tieteellistyminen ovat vaikuttaneet myös praktisen teorian kehitykseen. Käsitteenmuodostuksen keskeisiä kehityspiirteitä ovat käsitealan laajentuminen ja elinikäisen kasvatuksen kokonaisnäkemysten, ”paradigman” muodostuminen — sen tunkeutuminen yleiseen kasvatustietoisuuteen on tosin vasta alussa. Vapaalle sivistystyölle nämä muutokset eivät ole merkinneet niinkään oman tehtävänmäärittelyn ja sisäisen rakenteen muuttumista kuin käsitteympäristön uudenlaista jäsentymistä.

Tervonen ei erota vapaata sivistystyötä ja kaikki organisoidut aikuisopinnot kattavaa yleiskäsitettä selvästi toisistaan. Näin hän tulee rakentaneeksi analyysinsä mielikuvalle, jonka mukaan vapaa sivistystyö tai kansansivistys käsitteenä olisi — hallinnollisin intentioin — muutettu aikuiskoulutukseksi. Samat vaikeudet jäsentää vapaan sivistystyön ja sitä laajemman yleiskäsitteen keskinäisiä suhteita ovat olleet ominaisia viimeaikaiselle keskustelulle yleensäkin. Se lähihistorian jaottelu kolmeen kehitysvaiheeseen, jonka Tervonen luonnostaa, vastaa muutenkin heikosti todellisuutta niin vaiheiden tunnuspiirteiden ja nimitysten kuin ajoituksenkin osalta.

Jo pikainen katsaus historiaan osoittaa, ettei ole perusteita nimetä 60-lukua erityisesti aikuiskasvatuksen käsitteen ja sivistyskäytännön tieteellistymisen vaiheeksi. Vapaata kansansivistystyötä luonnehdittiin satunnaisesti aikuis-

ten kasvattamiseksi jo 20-luvulta alkaen ja Harva perusteli teoreettisesti aikuiskasvatuksen käsitteen 40-luvun alussa: vapaa sivistystyö on perusolemukseltaan kasvattamista ja sen teoria osa kasvatuksen teoriaa.¹¹ Sivistyskäytännön piirissä aikuiskasvatus alettiin 40- ja 50-luvuilla vähitellen omaksua vapaan kansansivistystyön synonyymiksi mutta sen käyttö levisi hitaasti ja kohtasi voimakastakin vastustusta. Vielä 60-luvullakaan käsitettä ei käytetty mitenkään yleisesti, kuten alan julkaisujen ja muiden dokumenttien läpikäyminen osoittaa. Tietty kasvatuskäsitte on aiheuttanut ja aiheuttaa edelleenkin termin vieroksuntaa ja selittää osaltaan aikuiskoulutus-termin menestystä.

Aikuiskasvatuksen käsitealan laajentuminen ajoittuu 60-luvulle. Kokoamani aineiston mukaan Huuhka oli Suomessa ensimmäinen, joka — kansainvälisesti vertailevan käsitteanalyysin pohjalta — määritteli käsitteen tarkoittamaan ”kaikkea varsinaisen koulutoimen ulkopuolella harjoitettua aikuisten kasvatusta”.¹² Huomattakoon, ettei Huuhkan esitys tähännyt erilliseen ”tieteensisäiseen” käyttöön vaan sivistyskäytännön ajattelutavan muuttamiseen. Käytännön toiminnassa aikuisten ammatillinen koulutus laajeni ja eriytyi 60-luvulla nopeasti ja myös aikuisten kouluopintojen tarpeeseen kiinnitettiin lisääntyvää huomiota. Tässä käytännön muuttuminen todella selvästi aiheutti painetta vakiintuneen ajattelutavan muuttamiseen: kaikki aikuisopinnot eivät mahtuneet vapaan sivistystyön käsitepiiriin.

Aikuiskasvatuksen tieteellistymistä voi tuskin asettaa jonkin kehitysvaiheen erityiseksi tunnuspiirteeksi. Praktisen teorian **tieteellistyminen** on ollut hitaasti mutta jatkuvasti etenevä prosessi, joka 70-luvulta lähtien näyttää vähitellen nopeutuvan. Yhteiskuntatieteissä ja kasvatustieteessä tapahtunut uuspositivismi ja empirismin valtaannousu ei ulottunut läheskään samalla tavalla aikuiskasvatukseen — perussyynä oli jo se että tutkimus ja teorianmuodostus oli tällä alueella kaikkiaan hyvin vaatimatonta; ei ollut voimavaroja eikä reservejä. Uuden metodologisen suuntauksen suora vaikutus oli lähinnä siinä, että se — tiettyä neuvottomuutta aiheuttaen — osaltaan ehkäisi aikuiskasvatustutkimuksen vauhtiinpääsyä. Vaikeampi on arvioida, miten vallitseva tieteenkäsitte vaikutti aikuiskasvatuksen praktiseen teoriaan muita teitä, ohi alan oman tutkimuksen.

Aikuiskasvatuksen viimeaikaisen kehityksen yhtenä keskeisenä piirteenä on ollut **valtiollistuminen** siinä merkityksessä, että valtiovalta

on pyrkinyt järjestelmällisesti kehittämään aikuiskoulutuspolitiikkaa osana yleistä koulutuspolitiikkaa. Termin vaihtaminen aikuiskoulutukseksi liittyy ainakin osittain tähän kehitykseen. Uudet näkökulmat ovat muuttaneet myös merkityksiä. Tervosen olisi kuitenkin konkretisoitava ja perusteltava (lähinnä aikuiskoulutuskomitean työhön suuntautuvaa) väitettään, jonka mukaan ”tuotetun terminologian merkitykset ovat muodostuneet suhteessa valtiohallinnon ajattelu- ja toimintatapaan”. Missä kohdin ja millä tavoin nämä merkitykset irtautuvat sivistyskäytännön intentioneista ja ovat ristiriidassa niiden kanssa?

Keskustelua syventämisestä

Vapaan sivistystyön perusteista ja asemasta käyty keskustelu on viime vuosina ollut aikaisempaa vilkaampaa. Keskustelun kantavuutta ei ole kuitenkaan syytä liioitella. Siihen on sitenkin osallistunut vain pieni joukko eikä sen taso ole kaikin osin ollut kovin korkea.

Valtion aikuiskoulutuspolitiikkaan kohdistuva kritiikki on ollut käsitteellisesti jäsenymätöntä ja jättänyt tiedollisen perustansa varmentamatta. Tämä on johtanut seuraaviin heikkouksiin:

- Byrokratian ja suunnittelun vastaisuus on jäänyt kovin summittaiseksi ja erittelemättömäksi, usko hajauttamiseen ja itsesäätelyyn perustelemattomaksi. Kun kymmenen vuotta sitten syntynyt liikehdintä (esimerkiksi Aikuiskoulutuspoliittinen yhdistys) korosti yksipuolisesti suunnitelmallisuutta ja tehokkuutta, nyt on eräänlaisena dialektisena heilahduksena menty osin vastakkaiseen yksipuolisuuteen.
- On liioiteltu kiinteätavoitteisen aikuiskoulutuksen ja vapaan sivistystyön välisiä eroja ja unohtettu, että myös ammatillisessa ja muussa kiinteätavoitteisessa koulutuksessa voidaan päämääräksi asettaa kokonaispersoonallisuuden kehittyminen, opiskelijain ”myötämääräminen” ja ihmiskeskeisen yhteiskuntakäsityksen todellistaminen.
- Lähtiessään taloudellisen kasvun ideologian ja teknokratian vastustamisesta kritiikin esittäjät ovat osoittaneet syntipukiksi aikuiskoulutuskomitean ja sen työtä jatkavan kehittämisorganisaation vaivautumatta todella perehtymään asiakirjoihin ja syytösten argumentoimiseen.

Aikuiskoulutuspoliittiseen kehittämistyöhön kohdistuneella kritiikillä on siten tähän mennessä ollut lähinnä ekspressiivinen arvo: on ilmaistu tahto puolustaa vapaan sivistystyön arvoperusteita ja itsemääräämisoikeutta. Tällaisenaankin keskustelulla on kieltämättä ollut toivottua vaikutusta. Kritiikin arvo kuitenkin lisääntyy samassa suhteessa kuin se täsmentyy käsitteellisesti ja lujittaa argumentointinsa tiedollista perustaa.

Viitteet:

- ¹ Tervonen, I. Kohti uutta keskustelutilannetta. Aikuiskasvatus 1, 1981.
- ² Harva, U. Vapaa kansansivistystyö. Vammala 1943, s. 11.
- ³ Praktisen kasvatusteorian käsitteestä ks. esim. Iisalo, T. Tutkimuksen ja koulutuksen vuorovaihtuksesta. Kasvatus 2, 1977, s. 102-103. Käsitteeseen ei tässä käyttämässäni merkityksessä sisälly käsitystä kasvatustieteen arvovapaudesta.
- ⁴ Vrt. Stolte-Heiskanen esitykseen tutkimustulosten instrumentaalista käytöstä ja käsitteellisestä eli valistavasta funktiosta. Stolte-Heiskanen, V. Tutkimustoiminnan yhteiskunnallisen hyödyntämisen ongelmista. Sosiologia 1, 1979, s. 17.
- ⁵ Wilenius, R. Kasvatuksen ehdot. Jyväskylä 1975, s. 40.
- ⁶ Nurmi, Kari E. Tieteen edistymisen ehdot kasvatustieteessä. Kasvatus 2, 1981, s. 82.
- ⁷ Wilenius, mt s. 78.
- ⁸ Ks. esimerkiksi Lehtonen, H. Aikuiskasvatuksen tiedeluonteesta — taustakonstruktioiden tarkastelua. Lehtonen, H. & Kämäräinen, A. Aikuiskasvatus erityistieteenä — johdatusta tiedeanalyysin probleemoihin. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto. Julkaisu E 8. 1979, s. 24-25.
- ⁹ Tervonen korostaa liiaksi konsensuksen ja enemmistö päätöksen merkitystä valtionhallinnon käsitteenmuodostuksen erityispiirteinä. Samaan tapaan voidaan terminologiaa ja käsitteisisältöihin vaikuttavia ratkaisuja tehdä sivistysorganisaatioiden ja niiden keskuselinten sorvassa kokouksissaan ja työryhmissään toimintasuunnitelmia, aloitteita ja lausuntoja. Ero on siinä, että valtionelinten ratkaisuilla on suurempi legitimoiva ja vakiinnuttava voima. Siten termi aikuiskoulutus sai aikuiskoulutuskomitean käyttämänsä ja edelleen mm. valtioneuvoston periaatepäätökseen siirtyneenä tietyn ”virallisuuden” aseman. Todettakoon, että Tervonen tekee eräänlaisen kaksoisvirheen, kun hän väittää aikuiskoulutuskomitean antaneen käsitteelle aikuiskoulutus uuden merkitysisällön. Enempää termi kuin merkitysisältö eivät olleet uusia ja komitean luomia. Komitea vain valitsi yleiskäsitteen kilpailevista termeistä nuoremman.
- ¹⁰ Castrén, Z. Valtio ja vapaa kansansivistystyö. Teoksessa Wuorenrinne, T.I. ja Kosonen, V. (toim.) Zachris Castrén. — Kansainsivistäjä ajatustensa valossa. Helsinki 1950, s. 69.
- ¹¹ Harva, mt. s. 7 ja muualla.
- ¹² Huuhka, K. Vapaa kansansivistystyö ja aikuiskasvatus. Vapaa kansansivistystyön VIII vuosikirja. Helsinki 1960, s. 18-21.